

РИЗИКИ В УПРАВЛІННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Семенова В.Г. доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: semenova_vg@ukr.net
ORCID:0000-0001-5194-4878

***Анотація.** Метою статті є аналіз проблем та ризиків управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств. У статті наведені підходи науковців до визначення поняття «інтелектуальний капітал підприємства» та надано власне визначення. Досліджено рівень інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств за 2016-2020 рр. Проаналізовано надходження заявок на об'єкти промислової власності та виявлено негативну тенденцію до сповільнення інноваційної активності вітчизняних підприємств та виникнення ризику зниження ефективності використання інтелектуального капіталу на підприємствах. Дослідження показало наявність ризику зменшення кількості кваліфікованих кадрів та загрозу для формування та використання людського капіталу на вітчизняних підприємствах. Аналіз джерел та структури витрат на фінансування інноваційної діяльності підприємств в Україні за досліджуваний період показав високий рівень ризику обмеженості джерел фінансування. Практична значимість даної роботи полягає у виділенні типових ризиків, притаманних більшості вітчизняних промислових підприємств в процесах формування та управління інтелектуальним капіталом.*

***Ключові слова:** інтелектуальний капітал підприємства, інноваційна діяльність, людський капітал, ризик, джерела фінансування.*

RISKS IN INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

Valentyna H. Semenova, D.Sc. (Economics), Professor, Professor, Department of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship Organization, Odessa National University of Economics, Ukraine
e-mail: semenova_vg@ukr.net
ORCID:0000-0001-5194-4878

***Abstract.** The purpose of the article is to analyze the problems and risks of intellectual capital management of domestic enterprises.*

Results of the article. The article presents the approaches of scientists to the definition of "intellectual capital of the enterprise" and provides its own definition of this category. The level of innovative activity of domestic industrial enterprises for 2016-2020 is studied. The receipt of applications for industrial property objects (inventions, utility models, industrial designs, trademarks) was analyzed and a negative tendency to slow down the innovation activity of domestic enterprises and the risk of reducing the efficiency of intellectual capital in enterprises was revealed. There is a decrease in the number of inventions and utility models as a result of intellectual activity of enterprises.

The intellectual activity of the personnel of the enterprises is analyzed. The study showed the risk of reducing the number of qualified personnel and the threat to the formation and use of human capital in domestic enterprises. The study of innovation costs revealed a negative trend towards a significant reduction in total costs. The analysis of sources and structure of expenses for financing of innovative activity of the enterprises in Ukraine for the investigated period has shown, that for a long time own means of the enterprises are the basic source of financing. There is a tendency to increase the level of risk of limited sources of funding for intellectual capital management processes.

The practical significance of this work lies in the selection of typical risks inherent in most domestic industrial enterprises in the processes of formation and management of intellectual capital.

Key words: *intellectual capital of the enterprise, innovative activity, human capital, risk, sources of financing.*

JEL Classification: *J24.*

Постановка задачі. Діяльність вітчизняних підприємств в сучасних умовах потребує постійного ініціювання та впровадження інноваційних проєктів, використання досягнень науки і техніки, оновлювання техніко-технологічної бази підприємства відповідно до сучасних світових тенденцій та науково-технічного прогресу. Ці процеси напряду залежить від спроможності сформувати та ефективно управляти інноваційним капіталом на підприємстві.

В розвинених країнах успішне формування інтелектуального капіталу в економіці є основним чинником суспільно-економічного розвитку та основою науково-технічного прогресу. Інтелектуальний капітал,

сформований на основі унікальної інформації, знань та навичок забезпечує країнам високий рівень технологічного розвитку [1, с. 90]. Вітчизняна економіка, в умовах посилення кризових явищ, потребує формування потужного інтелектуального капіталу, спроможного забезпечити інноваційний розвиток та конкурентоспроможність як економіки в цілому, так і окремих підприємств.

Формування інтелектуального капіталу для багатьох вітчизняних підприємств є відносно новим аспектом діяльності та потребує більш чіткого розуміння як власне поняття «інтелектуальний капітал», так і його структурних складових. Актуальність питань щодо формування та ефективного управління інтелектуальним капіталом підприємств обумовлено також необхідністю визначення ризиків притаманних цим процесам, їх природи та напрямків зниження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу сутності інтелектуального капіталу присвятили свої дослідження Г. О. Житченко [2]; Н. В. Якименко-Терещенко, К. В. Чикота [3]. В зазначених роботах описано різноманітні підходи до визначення сутності поняття «інтелектуальний капітал».

Вітчизняні науковці приділяють також значну увагу питанням щодо управління інтелектуальним капіталом підприємства. Серед них заслуговують на увагу дослідження М. А. Держевецької [4]; Л. П. Шикової, К. В. Харабет [5]; О. Г. Яворської [6]; С.М. Ілляшенко [7]. Науковцями розглянуто механізм і особливості управління інтелектуальним капіталом підприємства; визначені та обґрунтовані складові системи управління; досліджені напрямки формування механізмів ефективного управління інтелектуальним капіталом підприємств.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на наявність цілої низки досліджень, присвячених управлінню інтелектуальним капіталом підприємства, ряд аспектів не знайшли достатнього відображення у наукових працях. Зокрема, потребують

подальшого дослідження питання щодо визначення видів ризику, що виникають в процесі формування та управління інтелектуальним капіталом підприємства. Необхідно також дослідити напрямки зниження зазначених ризиків.

Мета дослідження полягає в аналізі проблем та ризиків управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств.

Основний матеріал. Перед усім необхідно, на нашу думку, уточнити поняття «інтелектуальний капітал підприємства». Різні підходи до визначення даного поняття спостерігаємо в наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників протягом тривалого часу.

О. Г. Яворська виділяє такі етапи в еволюції теорії інтелектуального капіталу:

- термінологічно-концептуальний (поява власне терміну «інтелектуальний капітал», визначення основних принципів, класифікацій тощо);
- оформлення теорії інтелектуального капіталу (визначення інтелектуального капіталу як важливого елементу, формування теоретичних аспектів управління інтелектуальним капіталом;
- системно-динамічний аналіз інтелектуального капіталу підприємства (дослідження взаємодії інтелектуального капіталу з іншими активами, визначення значення системи нематеріальних активів організації, врахування впливу зовнішнього економічного середовища на формування інтелектуального капіталу підприємства);
- сучасний (еколого-соціальний) (формування інтелектуального капіталу підприємства на основі інтегральних схем екосистем: економічної, соціальної та екологічної системи) [6, с. 188].

Е. В. Кобзева та Н. С. Дьякова вважають, що інтелектуальний капітал – це інтелектуальна здібність ресурсів створювати нову вартість підприємства, представлена людським і машинним інтелектом, а також інтелектуальними продуктами, виробленими самостійно або залученими за допомогою інших

джерел (придбані, орендовані) як засобами створення нової вартості [8, с. 65-66].

О. С. Літвінов розглядає інтелектуальний капітал як «...сукупність соціально-економічних відносин, які пов'язані із формуванням, використанням та відновленням знань» [9, с. 101].

Інші науковці вважають, що інтелектуальний капітал - це «сукупність неявних активів, які підприємство повністю або частково контролює і використовує в процесі своєї діяльності для досягнення поставлених цілей та забезпечення конкурентоспроможності на ринку» [10, с. 101].

Узагальнюючи наведені твердження можемо зробити висновок, що поняття «інтелектуальний капітал підприємства» є комплексною економічною категорією, сукупністю ресурсів підприємства (інтелектуальна власність, знання, навички, уміння, інформаційні ресурси тощо) спроможних підвищувати інноваційну активність та конкурентоспроможність підприємства.

Структура елементів інтелектуального капіталу підприємства включає наступні складові:

- споживчий капітал (СК): соціальний капітал; марочний капітал; інфраструктурний капітал; клієнтський капітал;
- людський капітал (ЛК): потенціал розвитку; знання; професійні навички та вміння; соціальні взаємодії; особисті характеристики;
- організаційний (структурний) капітал (ОК): соціальні зв'язки; об'єкти інтелектуальної власності; інфраструктура; техніко-технологічна підсистема [11, с. 97].

Формування інтелектуального капіталу підприємства спрямоване на здобуття конкурентних переваг та активізацію інноваційних процесів і процесів створення об'єктів інтелектуальної власності. На рис. 1 відображені питома вага інноваційно активних вітчизняних підприємств в загальній кількості промислових підприємств в динаміці останніх років.

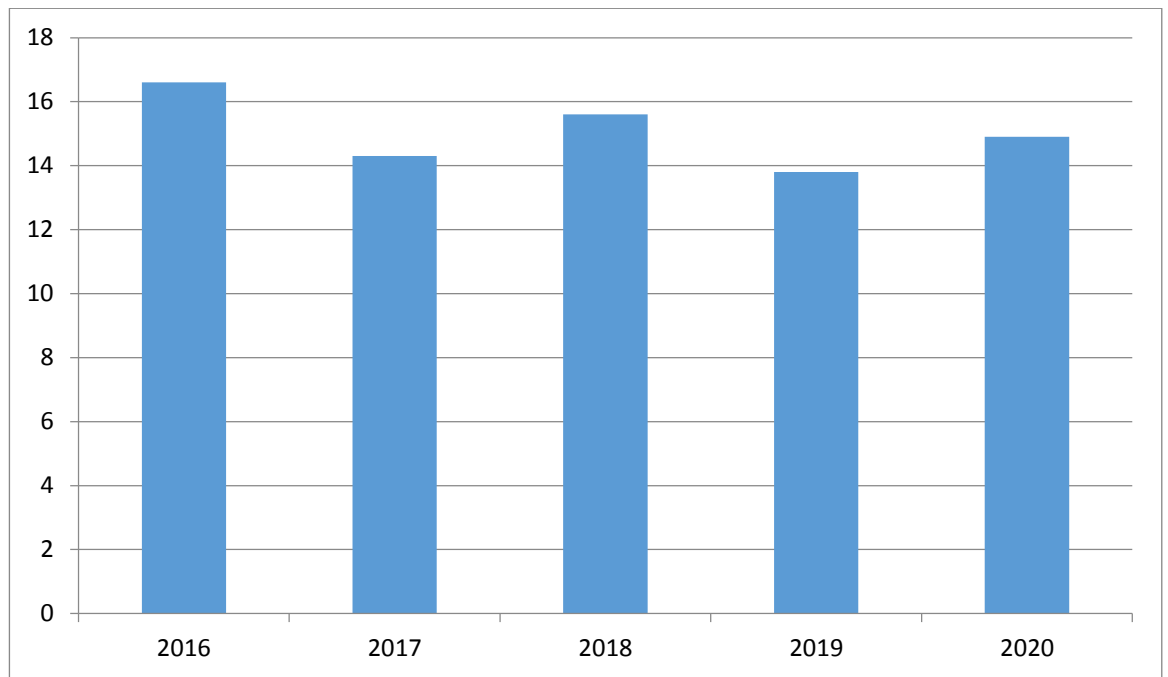

Рис. 1. Питома вага інноваційно активних промислових підприємств в Україні за 2016-2020 рр. (Джерело: складено автором за матеріалами [12]).

Спостерігаємо незначну кількість інноваційно активних промислових підприємств в Україні протягом усього досліджуваного періоду. В таблиці 1 наведені показники надходження заявок на об'єкти промислової власності в Україні в динаміці останніх років.

Таблица 1

Надходження заявок на об'єкти промислової власності в Україні

Об'єкти промислової власності	2016	2017	2018	2019	2020	Темп приросту 2020 до 2016 рр, %
Винаходи	4 092	4 046	3 969	3 852	3 183	-22,2
Корисні моделі	9 560	9 118	9 120	8 459	5 281	-44,8
Промислові зразки	2 302	2 480	3 042	2 678	2 026	-11,9
Торговельні марки	35 605	37 817	38 652	42 194	35 539	-0,2
Всього зареєстровано	51 559	53 461	48 699	56 655	46 029	-10,7

Джерело: складено автором за матеріалами [13]

Аналіз табл. 1 свідчить про зменшення кількості зареєстрованих заявок на об'єкти промислової власності в Україні в 2020 році у порівнянні з показниками 2016 року як в цілому (на 10,7 %), так і за окремими видами об'єктів промислової власності: винаходи – на 22,2%; корисні моделі – на

44,8 %; промислові зразки – на 11,9 % та торговельні марки – на 0,2 %. Спостерігається негативна тенденція до сповільнення інноваційної активності вітчизняних підприємств та виникнення ризику зниження ефективності інноваційної діяльності, оскільки більша кількість заявок приходить на торговельні марки. Натомість незначна кількість винаходів та корисних моделей стрімко зменшується в 2020 році відносно показників 2016 року. Таке становище обумовлено, на наш погляд, наявністю системних проблем у формуванні та ефективному управлінні інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств. Тому необхідно більш детально розглянути проблеми та ризики в управлінні зазначеною сферою діяльності підприємств.

Як свідчать наші дослідження, ключовим чинником для формування інтелектуального капіталу є людські ресурси (людський чинник) [14, с. 192]. Тому важливого значення, на нашу думку, набуває дослідження кількості працівників в Україні, спроможних генерувати нові ідеї, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок в динаміці останніх років (табл.2).

Таблиця 2

Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, за категоріями персоналу за 2016-2020 роки, осіб

Кількість працівників за категоріями персоналу	2016	2017	2018	2019	2020	Темп приросту 2020 до 2016 рр, %
Усього, у т.ч.:	97912	94274	88128	79262	78860	-19,5
- дослідники;	63694	59392	57630	51121	51427	-19,3
- техніки;	10000	9144	8553	7470	7117	-28,8
- допоміжний персонал	24218	25738	21945	20671	20316	-16,1

Джерело: побудовано на основі джерела [12]

Аналіз табл. 2 показує суттєве зменшення кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок як в цілому – на 19,5 %, так і за окремими категоріями персоналу за 2016-2020 роки. Найбільше зменшення відбулось за категорією персоналу «техніки» - на 28,8 %.

Таке положення свідчить про суттєве зменшення в Україні висококваліфікованого персоналу, що обумовлено, зокрема, низьким рівнем оплати кваліфікованих працівників та значною трудовою міграцією вітчизняних фахівців в економічно розвинені країни протягом останніх років. Таким чином спостерігаємо ризики втрати людського капіталу на вітчизняних підприємствах.

Кризові явища в Україні та світі, посилені пандемією COVID-19 знижують прибутковість функціонування більшості вітчизняних підприємств. Важливим чинником діяльності підприємств в цілому та, зокрема, формування та ефективного управління інтелектуальним капіталом є наявність джерел фінансування зазначених процесів. Наступним етапом нашого дослідження є аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні (табл.3).

Таблиця 3

Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні, млн. грн.

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	Темп приросту 2020 до 2016 рр, %
Витрати на інновації, всього:	23229,5	9117,5	12180,1	14220,9	14406,7	-37,9
У тому числі:						
- за рахунок власних коштів підприємств	22036,0	7704,1	10742,0	12474,9	12297,7	-44,2
- за рахунок коштів державного бюджету	179,0	227,3	639,1	556,5	279,5	56,1
- за рахунок коштів інвесторів-нерезидентів	23,4	107,8	107,0	42,5	125,3	435,5
- інші джерела	991,1	1078,3	692,0	1147,0	1704,2	71,9

Джерело: побудовано на основі джерела [12]

Аналіз табл. 3 показує зменшення усіх витрат на фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні – на 37,9 % за досліджуваний період, що обумовлено зменшення фінансування за рахунок

власних коштів підприємств – на 44,2 %. Структура джерел фінансування інноваційної діяльності наведена в табл. 4.

Таблиця 4

Структура джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні, %

Показники	2016	2017	2018	2019	2020
Витрати на інновації, всього:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У тому числі:					
- за рахунок власних коштів підприємств	94,9	84,5	88,2	87,7	85,4
- за рахунок коштів державного бюджету	0,8	2,5	5,2	3,9	1,9
- за рахунок коштів інвесторів-нерезидентів	0,1	1,2	0,9	0,3	0,9
- інші джерела	4,3	11,8	5,7	8,1	11,8

Джерело: побудовано на основі джерела [12]

Аналіз табл. 4 свідчить, що протягом тривалого часу саме власні кошти підприємств є основним джерелом інвестування інноваційної діяльності, хоча і спостерігається тенденція до зменшення частки даного джерела в загальному переліку: з 94,9 % в 2016 році до 85,4 % у 2020 році. Вважаємо, що таким чином відбувається посилення ризиків відсутності джерел фінансування інноваційної діяльності та процесів забезпечення формування інтелектуального капіталу вітчизняних підприємств.

Висновки. Проведене дослідження окреслило цілу низку проблем та ризиків в управлінні інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств:

1) Питома вага інноваційно активних промислових підприємств в Україні з досліджуваній період знаходиться на критично низькому рівні - до 17 % відсотків від загальної кількості промислових підприємств.

2) Відбувається сповільнення інноваційної активності вітчизняних підприємств та виникнення ризику зниження ефективності використання інтелектуального капіталу: в структурі промислової власності спостерігається зменшення кількості винаходів та корисних моделей.

3) Посилюються ризики зменшення кваліфікованих кадрів та втрати людського капіталу на вітчизняних підприємствах.

4) Спостерігаються ризики, пов'язані з обмеженістю джерел фінансування процесів забезпечення ефективного управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств.

Виявлені ризики в управлінні інтелектуальним капіталом підприємств в Україні потребують формування ґрунтового переліку ефективних заходів в стратегічній та тактичній перспективі як на рівні державного та місцевого управління, так і на рівні окремих підприємств. Усе вище зазначене, є підставою для подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Шестаковська Т.Л., Яровой Т.С. Управління інтелектуальним капіталом країни: світовий досвід та вітчизняні реалії. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. №3 (59). С.89-96.
2. Житченко Г.О. Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал». *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 12. С. 255-259.
3. Якименко-Терещенко Н. В., Чикота К. В. Управління інтелектуальним капіталом підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 3 Том 1. С. 249-253.
4. Держевецька М. А. Системи управління інтелектуальним капіталом машинобудівного підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2017. № 4–5. С. 97–98.
5. Шикова Л. П., Харабет К. В. Система управління інтелектуальним капіталом підприємства. *Reporter of the Priazovskyi state technical university. Section: Economic sciences*. 2016. Issue 31, Volume 1. С. 280-284.
6. Яворська О. Г. Інтелектуальний капітал: економічна сутність, формування та управління. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 6. С.185-193.
7. Управління інтелектуальним капіталом підприємства: монографія / С. М. Ілляшенко, Є. О. Голишева, А. В. Колодка. Суми: ТОВ «Триторія», 2017. 360 с.

8. Кобзева Е. В., Дьякова Н. С. Проблемные аспекты терминологии интеллектуального капитала предприятия. *Экономика строительства и городского хозяйства*. 2017. № 1 (13). С. 61–67.

9. Літвінов О. С. Визначення сутності інтелектуального капіталу. *Modern Economics*. 2018. № 11. С. 98–104.

10. Проскуріна Н.М. Дядюн О.О. Інтелектуальний капітал та нематеріальні активи підприємства: підходи до розмежування дефініцій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. Випуск 21. Частина 1. 2016. С. 181-185.

11. Прокопенко І. В. Організаційний капітал машинобудівних підприємств: сутнісні ознаки і структура. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 4. С. 89-100.

12. Державна служба статистики в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення 18.10.2021).

13. Державна служба інтелектуальної власності України: офіційний веб-сайт. URL: <http://www.uipv.org/>. (дата звернення 18.10.2021).

14. Semenova V. Financial support for formation of intellectual capital of enterprises. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Том 1 (24). С. 190-195.

References:

1. Schestacovska, T. L. Yarovoi, T. C. (2020). Management of intellectual capital of the country: world experience and domestic realities. *Vcheny zapysky Universytetu «Krok»*, 3 (59), 89-96. [In Ukrainian].

2. Zhytchenko, H. O. (2017). The essence and definition of «intellectual capital». *Ekonomika i suspil'stvo*, 12, 255-259. [In Ukrainian].

3. Yakymenko-Tereshchenko, N. V., Chycota, K. V. (2018). Management of intellectual capital of the enterprise. *Visnyk Hmelnyts'koho natsional'noho universytetu*, 3 (1), 249-253. [In Ukrainian].

4. Derzhevets'ka, M. A. (2017). Intellectual capital management systems of a machine-building enterprise. *Derzhava ta rehiony: Serya: Ekonomika ta pidpyjennyts'tvo*, 4–5, 97–98. [In Ukrainian].
5. Shykova, L. P., Harbet, K. V. Enterprise intellectual capital management system. Reporter of the Priazovskyi state technical university. Section: Economic sciences. 2016. Issue 31, Volume 1. C. 280-284. [In Ukrainian].
6. Yavorska, O. H. (2020). Intellectual capital: economic essence, formation and management. *Ekonomichnyy visnyk*, 6, 185-193. [In Ukrainian].
7. Illyachenko, C. M., Holycheva, E. O., Kolodka, A. V. (2017). Upravlinnja intelektualnym kapitalom pidpryjemstva : monohrafiya. Sumy: «Trytorya», 360. [In Ukrainian].
8. Kobseva, E. V., Djakova, N. C. (2017). Problematic aspects of the terminology of intellectual capital of the enterprise. *Ekonomika stroitelstva i gorodskogo hozyaistva*, 1 (13), 61–67. [In Ukrainian].
9. Litvinov, O. S. (2018). Defining the essence of intellectual capital. *Modern Economics*, 11, 98–104. [In Ukrainian].
10. Prposkurina, N. M., Dyaduun O. O. (2016). Intellectual capital and intangible assets of the enterprise: approaches to delimiting definitions. *Naukovyy visnyk Hersons'koho derzhavnoho universytetu*, 21, (1), 181-185. [In Ukrainian].
11. Prokopenko, I. V. (2016). Organizational capital of machine-building enterprises: essential features and structure. *Ukrayinskyy Zhurnal prykladnoyy ekonomiky*, 1. 4., 89-100. [In Ukrainian].
12. The official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [In Ukrainian].
13. State Intellectual Property Service of Ukraine: official website. URL: <http://www.uipv.org/>. [In Ukrainian].
14. Semenova V. (2018). Financial support for formation of intellectual capital of enterprises. *Finansovo-kredytna diyalnist: problem teoryi ta praktyky*, 1 (24), 190-195. [In Ukrainian].